

מלחמת ששת הימים והמפנה ביחסי דתיים- "חילונים"

במשנתו של מו"ר הרב דרוקמן

יהודי אינו "חול"

כאשר אנו באים לבחון את יחסו של מו"ר הרב דרוקמן¹ ליהודים הקרויים "חילונים", יש לפתוח ביחסו למושג זה. הרב הסתייג מהכינוי "חילונים", משום שהוא מרמז כאילו היהודים הללו הם "חול" במהותם. להשקפתו, מהותו הפנימית של כל יהודי היא קודש, גם אם אינו מבטא זאת הלכה-למעשה בהתנהגותו ובאורח-חיו. ² השקפה זו מבוססת על דבריו של הראי"ה זצ"ל על סגולת ישראל, שהיא "טבע הקדושה שבנשמת ישראל מירושת אבות... והסגולה היא כח קדוש פנימי מונח בטבע-הנפש ברצון ד'... שאי-אפשר לו להשתנות כלל".³

במספר הזדמנויות⁴ הביא הרב את מחלוקת רבי מאיר ורבי יהודה ביחס לפסוק "בנים את לה' אלקיכם".⁵ בעוד רבי יהודה סובר כי רק בזמן שיהודים מבטאים במעשיהם את היותם בנים לה', הרי שרבי מאיר סובר כי "בין כך ובין כך אתם קרויים בנים", אף בזמן שהם עובדים עבודה זרה ומתכחשים לחלוטין להיותם בניו של הקב"ה.⁶ הרב הדגיש, כי למרות שבדרך כלל במחלוקות רבי יהודה ורבי מאיר הלכה כרבי יהודה, הרי שכאן נפסקה הלכה כרבי מאיר, והוא הביא ראיות הן מדבריו של הרשב"א והטור, כמו גם מדברי הריב"ם והרמב"ם.⁷

מאברהם אבינו שלא התיימש אפילו מאנשי סדום, שהיו גויים ומקולקלים ביותר במעשיהם, למד הרב כי אין להתיימש מעם ישראל. ומדבריו של הראי"ה קוק זצ"ל למד כי אין לוותר על יהודים שהתרחקו לא רק מד' ומתורתו, אלא גם מעם ישראל.⁸

היחס הזה ליהודים שהתרחקו מתורה ומצוות, ואפילו התרחקו מאוד, לא היה אצל הרב רק בבחינת עיון תיאולוגי או פילוסופי, אלא – כפי שנהג בכל דבר בחייו – הלכה למעשה. כך למשל כאשר רחל סלע, קיבוצניקית מעמק המעיינות, פקדה את שיעוריו של הרב מתוך רצון להתעמת ולצאת נגד היהדות. בתום השיעור הרגישו שאר המשתתפים שלא בנוח, והציעו שלא לאפשר לה להגיע לשיעורים נוספים, אך הרב דחה את ההצעה, וביקש שיאפשרו לה להשתתף בשיעורים ולדבר

¹ לשם הקיצור והנוחות, בכל מקום בו ייכתב במאמר זה סתם "הרב", הכוונה היא למו"ר הרב דרוקמן זצ"ל, אלא אם יצויין במפורש אחרת.

² ואשיבה: משפחה, עם וארץ, עמ' 109.

³ אגרות הראי"ה, כרך ב, אגרת תקנה, עמ' קפד.

⁴ למשל: התורה לדורנו, מעשי אבות כרך ב, פרשת ויחי, עמ' 269-272; שיעור למאמר הדור, חלק 5, החל מדקה 18:00 (<https://www.youtube.com/watch?v=GKc82rLLjGk>).

⁵ דברים יד, א.

⁶ תלמוד בבלי, מסכת קידושין, דף לו ע"א.

⁷ ביחס לריב"ם ולרמב"ם ראוי לציין, כי הם חיו כמה עשרות שנים לאחר פרעות שו"ם, בהן אמנם רבים מיהודי אשכנז בחרו למות על קידוש השם, אולם היו גם יהודים שהמירו דתם מחמת הפרעות. לאחר זמן מה, ביקשו אותם יהודים וצאצאיהם לחזור לחיק היהדות, והשאלה האם יהודי שהמיר דתו לנצרות ועבד עבודה זרה נשאר ביהדותו, היתה שאלה הלכה-למעשה. עוד ראוי לציין, כי גם סבו של הריב"ם, הלא הוא רש"י, פסק כי "אף ישראל משומד-לרצונו שקדש, [קדושיו] קדושין, שנאמר חטא ישראל, אע"פ שחטא, ישראל הוא" (שו"ת רש"י, סימן קעא).

⁸ התורה לדורנו, מעשי אבות, כרך א, פרשת וירא, עמ' 221-222.

בחופשיות. או סיפורה של אראלה למדן מקיבוץ נגבה, שמעידה על עצמה שלעולם לא תהיה דתייה, אך בעקבות השיעורים אצל הרב, היא רכשה יותר הערכה לדת ולדתיים.⁹

אוהב את הבריות ומקרבן לתורה

אהבת הבריות אצל הרב לא היתה תלויה בדבר, הוא אהב יהודי אך ורק משום שהוא יהודי. הסיפורים על כך רבים, וכל מי שפגש ברב יכול להעיד על כך, אולם נציין רק את סיפוריהן של שתי בנות קיבוץ תל יוסף. אסתר רטבי חשה כי "הרב ומשפחתו ממשיך הכניסו אותנו למשפחה שלהם... לא הרגשנו כתלמידות אלא כבנות מאומצות", ומרים אשרי ממש היתה כבת מאומצת וגרה במשך שנים רבות בביתו של הרב.¹⁰

כיצד הצליח הרב לקרב גם יהודים "רחוקים" שכאלו? נראה שהסוד טמון בדברי הלל הזקן: "הוי מתלמידיי של אהרן...אוהב את הבריות ומקרבן לתורה".¹¹ הרצי"ה, שהרב היה מכנה אותו בסתם "מורי ורבי", היה מדגיש כי לא נאמר שיש לאהוב את הבריות על מנת לקרבן לתורה, מתוך מגמה להחזיר בתשובה וכדומה, אלא מתוך אהבת הבריות נקייה וטהורה, ממילא הם מתקרבים לתורה,¹² וכך גם הביא הרב בפירושו למשנה זו במסכת אבות:

חשוב להדגיש שאהרן לא אהב את הבריות כדי לקרבן לתורה, אלא... בשל צלם הא-לוהים שבהן, אהבה אמיתית שלא לצורך מסוים. וברגע שאתה אוהב מישהו באמת, אתה גם חפץ בטובתו, ואין לך טובה גדולה יותר מלקרב אדם לתורה!¹³

כך (ורק כך) יש להבין את דבריו של הרב, בהתייחסו למציאות של יהודים שאינם שומרים שבת: "צריך לרחם על האנשים הללו, שאינם יודעים מהו ערכה של השבת ואינם זוכים להכניס קדושה לחייהם באמצעות יום קדוש זה".¹⁴ מתוך אהבתו של הרב לכל יהודי, ומתוך הכרתו האמיתית בקדושתה ובטובתה של השבת, שאף הרב שכל היהודים יהנו מזיו קדושתה. הרב הדגיש, כי אל לאהבה זו להיות מזוייפת ונגועה במניעים כלשהם, אפילו לא מניעים של קודש, שכן "כמים הפנים לפנים כן לב האדם לאדם",¹⁵ ואם האהבה לא תהיה ממקום נקי – הרי שהדבר יורגש.¹⁶

חשוב להדגיש כי אהבתו של הרב כלפי כל יהודי ויהודיה לא טשטשה את ההכרה כי גם בעם ישראל יש מדרגות בקדושה, אולם

העובדה שפלוני בדרגה גבוהה מאלמוני אינה אומרת שהוא יכול להשתרר ולהתנשא עליו, לזלזל בו ולחוש עליונות כלפיו. אדרבה! ככל שאדם במדרגה גבוהה יותר – כך האחריות

⁹ אלישיב רייכנר, הנני: סיפורו של הרב חיים דרוקמן, עמ' 102-105. לחוגי היהדות הללו נשוב בהמשך המאמר.

¹⁰ אלישיב רייכנר, הנני: סיפורו של הרב חיים דרוקמן, עמ' 102-103.

¹¹ משנה, מסכת אבות, א, יב.

¹² למשל: שיחות הרצי"ה, במדבר, עמ' 59-60, ובהערה 30.

¹³ אבות לבנים, פרק א, עמ' 242. וראו עוד שם, עמ' 243.

¹⁴ ואשיבה: משפחה, עם וארץ, עמ' 61.

¹⁵ משלי כז, יט.

¹⁶ התורה לדורנו, מעשי אבות, כרך ב, פרשת ויגש, עמ' 228-229.

המוטלת על כתפיו כבדה יותר: עליו לסייע לכל הדרגות האחרות להתרומם ולהתעלות, כך שבמידה מסוימת הוא **משועבד** להם!¹⁷

כלומר, לפי הרב על תלמידי החכמים שבדור מוטלת האחריות על כלל ישראל. האחריות הזו מודגשת על ידי הרב בשיעורו על עגלה ערופה. התורה מלמדת אותנו, כי אף אותם "תלמידי חכמים, זקני בית הדין, אנשים שנמצאים בשיא המעמד הרוחני בעיר, צדיקים שלא חטאו" – נושאים באשמה במקרה שאירע בעירם מעשה נורא של רצח. בהפנייה לדברי חז"ל,¹⁸ מלמד הרב על האחריות שהיתה לגדולי הדור אפילו על המעשים המזוויעים של פילגש בגבעה ועל מלחמת בני אפרים בבני מנשה. אותם גדולי הדור, אומרים חז"ל, דאגו לכרמם ויינם ואמרו "שלוש עליך נפשי". הרב הסביר כי

אין הכרח לומר שחכמי הדור התמסרו ליינם ולכרמם **החומריים**, שכן, יש גם: "יין וכרם" **רוחניים**. יש אנשים הדואגים אך ורק למצב הרוחני **האישי שלהם**, לעולם הרוחני שלהם, ומזניחים את מצבו הרוחני של **הציבור**. אנשים אלו מעדיפים לשבת כל חייהם בישיבה, ללמוד תורה ולהתגדל בה – בלי להציץ לרגע מהחלון, ולראות את עם ישראל הזקוק לאנשי תורה שירונו את צמאוננו הרוחני.¹⁹

האחריות לדאוג לדור מגיעה אפילו עד לכדי ויתור על העולם הרוחני **ועולם הבא** של הצדיק, כפי שנלמד ממשנה רבנו.²⁰

גם כאן, הרב חי ומימש את הערכים הגדולים בעצמו. בכתבה משנת תשל"ז אמר הרב כי

רק שתיים דרושות כדי שדברִיך יהיו נשמעים: אמונה ואהבה. אמונה בייחוד של עם ישראל ובנשמה המיוחדת שבלב כל יהודי, אף הרחוק והנידח ביותר, הכמהה לאמת ולקדושה, ואהבה לכלל ישראל... אילו היה לי די כוח... הייתי משנס מותניי והולך ממקום למקום כדי להרוות את צמאון האלפים ברחבי הארץ המבקשים מים ואין מי שיגול את האבן מעל פי הבאר.²¹

הרב ראה חובה לעצמו לתקן את טעותם של מנהיגי אותו הדור, לשנס מתנייים ולהסתובב בכל הארץ כדי "להשיב אבידה", להשיב נשמה תועה מעם ישראל אל עמה וא-לוהיה, שכן "כדאי הוא כל הטורח שבעולם" על מנת להחזיר אפילו את הריקנים שבישראל על עצמותם הפנימית²² – וכל זה מתוך אהבה, כאב הרוצה בטובתו של בנו. באותה שנה, קיים גם הרב בעצמו את הוויתור על ההתמקדות בעולם הרוחני הפנימי לטובת הכלל, כאשר קיבל על עצמו בדמעות את השליחות שהטיל עליו הרצי"ה לשמש כחבר בכנסת ישראל.²³

¹⁷ התורה לדורנו, בארץ לא זרועה, פרשת קורח, עמ' 228-229.

¹⁸ תנא דבי אליהו רבה, יב.

¹⁹ התורה לדורנו, בשערי הארץ, פרשת שופטים, עמ' 154-160 (הציטוט מעמ' 157); אבות לבנים, פרק ו, עמ' 157-159.

²⁰ התורה לדורנו, מעשי אבות, כרך א, פרשת נח, עמ' 93-103.

²¹ אלישיב רייכנר, הנני: סיפורו של הרב חיים דרוקמן, עמ' 108.

²² ראו: התורה לדורנו, בשערי הארץ, פרשת כי תצא, עמ' 211-214.

²³ אלישיב רייכנר, הנני: סיפורו של הרב חיים דרוקמן, עמ' 130-133.

מגורים בסביבה חילונית

מתפילתו של אברהם אבינו על סדום למד הרב כי צדיקים הגרים בתוך העיר, גם בעיר כמו סדום, יכולים להציל את כל העיר,²⁴ והזכיר כי למרות ביקורתו של רבי אבהו על אנשי קיסריה, הוא התיישב בסופו של דבר בעיר זו.²⁵ יחד עם זאת, חשש הרב גם לדברי נתאי הארבל²⁶ "הרחק משכן רע ואל תתחבר לרשע", ואמר כי

ישנם מקרים שאדם מחליט להתחבר לחברה בעייתית מתוך כוונה להשפיע עליה ולתקנה, אך חובה להעיר ולהדגיש שדבר זה צריך להיעשות מתוך מחשבה רבה ובכנות עצמית גבוהה.²⁷

וכי

אדם צריך לתפוס את החיים במורכבותם: הוא מוכרח להיות מחובר לבריות שסביבו ולהשתדל לדונם לכף זכות – אך עם זאת – הוא צריך להבין שיש גבול וגדר לכל דבר ולהימנע מחברות שלילית ומקרבה העשויה להשפיע עליו לרעה.²⁸

ואכן רבי יוסי קיסמא אמר כי גם אם יוצע לו הון רב "איני דר אלא במקום תורה".²⁹ אך אם כל אחד יחשוש לנפשו וירצה לגור רק במקום תורה

הרי שיבואו ויתרכזו כולם רק במספר ערים מצומצם של חכמים וסופרים – ואילו שאר ערי ישראל תישארנה שוממות מתורה!... האם על אנשי התורה להתרכז כולם בערים נוסח בני ברק – ולהותיר את תל אביב, קריית שמונה ושדרות ושאר ערי ישראל בלא תורה?³⁰

את הסתירה יש ליישב באמצעות דבריו של הרב לפרשת במדבר,³¹ שם הוא אומר כי לפני שאדם ממנהר להחיות אחרים, עליו קודם להחיות את עצמו. רק לאחר שאדם התמלא באור תורה, מזדהה עם התורה וחי על פיה, רק אז הוא יכול לנסות ולהחיות אחרים. גם אז, החובה להפיץ את התורה גם במקומות הרחוקים ממנה מוטלת רק על אדם שיודע שלא יינזק מכך. זאת למד הרב מדברי הרמב"ם³² כי רק מי שיודע לשחות מוטלת עליו האחריות להציל טובע – כך גם אדם ש"טובע" רוחנית, רק מי שיכול להצילו בלי לטבוע בעצמו נקרא אל הדגל.³³ עוד אמר הרב, כי לא חייבים "להיות חבר של כל אדם, אך לאהוב – צריך כל אדם, ולו רק בשל צלם הא-לוהים שבו".³⁴

²⁴ התורה לדורנו, מעשי אבות, כרך א, פרשת וירא, עמ' 217-221.

²⁵ ואשיבה: משפחה, עם וארץ, עמ' 94.

²⁶ משנה, מסכת אבות, א, ז.

²⁷ אבות לבנים, פרק א, עמ' 164. וראו עוד שם, עמ' 160-167.

²⁸ אבות לבנים, פרק א', עמ' 174.

²⁹ משנה, מסכת אבות, ו, ט.

³⁰ אבות לבנים, פרק ו, עמ' 156. וראו עוד שם, עמ' 153-159.

³¹ התורה לדורנו, בארץ לא זרועה, פרשת במדבר, עמ' 47-46.

³² ספר המצוות, לא תעשה, רצו.

³³ אבות לבנים, פרק ו, עמ' 156-159; אבות לבנים, פרק א, עמ' 164.

³⁴ אבות לבנים, פרק א, עמ' 243.

מלחמת ששת הימים – נקודת המפנה המעשית

ברצוני לטעון, כי נקודת המפנה המהותית מבחינתו של הרב בעניין הפעילות המעשית להפצת האמונה בכלל ישראל, היו מלחמת ששת הימים ושחרור חבלי הארץ שבאו בעקבותיה – ובראשם כמובן ירושלים ומקום המקדש.

כך אמר הרב בשיחה לכבוד יום ירושלים בשנת תשס"ג:

לעניות דעתי, מאז מלחמת ששת הימים אנו נתונים במבחן, באיזו מידה אנו מזדהים עם התכנית האלוקית... יום ירושלים מציב לפנינו אתגר אדיר, לאחד את שני חלקי העיר. לאחד את ירושלים של מטה לזו של מעלה.³⁵

ובמקום אחר אמר:

ירושלים מפגישה אותנו עם כוחותיו הנצחיים של עם ישראל, הגנוזים בנו, אף בשעה שנדמה שאינם קיימים עוד. כוחות אלו נתגלו במלחמת ששת הימים, בשובנו לירושלים, אז נתגלתה האמת הפנימית, שקיימת תמיד גם כאשר איננה גלויה. עלינו לחשוף את אותם כוחות הגנוזים בנו גם כיום.³⁶

כשהרב מדבר על חיבור ירושלים של מטה עם ירושלים של מעלה, הוא מתכוון להפצת אור התורה והאמונה בכלל ישראל, כדבריו בשיחה אחרת ליום ירושלים:

אנו נדרשים, אפוא, להרבות באמונה, בתורה, במצוות ובמעשים טובים, מתוך אחריות כלל ישראלית. על ידי כך נסייע להגברת האור האמיתי בבית ישראל כולו, כדי שירושלים, שהיא: "אורו של עולם" תאיר בכל אפסי ארץ, כש"מציון תצא תורה ודבר ד' מירושלים".³⁷

לתפישתו של הרב, כל שלב בהתקדמות הגאולה החומרית כמו גאולת חבלי יש"ע וירושלים בראשם, מרמז על צורך בהתקדמות של שלב נוסף בבניית הקומה הרוחנית:

בנשמת האומה גלומות סגולות רוחניות עליונות, אך הן אינן יכולות לבוא לידי ביטוי בפועל כל עוד לא נוצרו הכלים החומריים לממשן. משום כך השלב הראשון הוא הבניין החומרי – ורק מתוכו יתקומם הבניין הרוחני.

על כן, רק אחרי שהצדדים החומריים של האומה יתבססו ויתקוממו, תוכל לשוב "התורה וכל מאורותיה לאיתנה, להיות לאור עולם, לעטרת תפארת בידי ד' ולצניף מלוכה בכף א- להי ישראלי".³⁸

הסיבה לכך היא כי

³⁵ <https://www.yeshiva.org.il/midrash/1490>

³⁶ לזמן הזה, ניסן אייר סיון, עמ' 354.

³⁷ לזמן הזה, ניסן אייר סיון, עמ' 344.

³⁸ הקדמה לשבת הארץ: השמיטה והיובל – פסגת הקשר שבין האומה וארצה, עמ' 350. (המקורות בנושא זה הם כמובן רבים, ואין כאן מקום לפרט את כולם, אולם להרחבה בנקודה זו ניתן לראות למשל: שם, עמ' 346-355).

בעולם שלנו, תוכן רוחני זקוק לכלים גשמיים כדי להופיע ולהתגלות...רעיונות נאצלים מצריכים כלים גשמיים כדי שיהיה להם קיום במציאות. כאשר הכלי קטן מהכיל את הרעיון, הרעיון לא יופיע במציאות, או גרוע מזה, הוא יופיע חסר ומעוות.³⁹

"הכלים הגשמיים" הללו הם אותם חבלי ארץ ששחררו בששת הימים. לפי הרב "מי שראה את כל מה שהתרחש במלחמת ששת הימים, והוא אינו מסיק את המשמעות היוצאת מזה, גם תורתו אינה תורת אמת"⁴⁰. מכאן נבעה מסקנתו ביחס ל"חילונים", כי "יש צורך...להדגיש את הרעיון שלנו...שכלל ישראל כולו קדוש ואנחנו לא מוותרים על אף אחד, גם אם לכאורה ומבחוץ הדברים נראים אחרת", משום ש"הוכח במלחמת ששת הימים, שנתגלו שכבות רוחניות עמוקות בכלל ישראל שלא ראינו אותן מקודם". ולכן שומה על כל אחד ואחד "להביא את דבר השם אמת לכל מי שרוצה... יש צמאון לאמונה...הנוער במשקים ובמקומות אחרים צמא לאמונה, ואם לא נפעל בכיוון זה...ניתן את הדין על כך".⁴¹ לא לחינם החוגים של הרב לציבור הקרוי "חילוני" החלו לאחר מלחמת ששת הימים.⁴²

הצד השני של משוואה זו הוא, ש"כאשר יש תלישות מערכי יהדות יש גם תלישות מערכים לאומיים. מתוך העדר שורשיות יהודית חסר גם היחס האמיתי לארץ ישראל, לזכותנו עליה ולחובותינו כלפיה".⁴³

לפי הרב, למרות ההזדמנות הגדול לאחר מלחמת ששת הימים, "החמצנו את השעה", וזו היתה לדבריו "ההחמצה הגדולה". "במקום להכריז: "חזרנו הביתה, לארצנו!"...התחלנו לגמגם. החלו דיבורים על "שטחים" ומשא ומתן". את האשמה תולה הרב בכך שלא פעלנו אז כפי הצורך.⁴⁴ לדעתו, לא נעשה פעולה מספקת מצידם של אלו "שמגיל אפס חונכו על ערכי התורה" לחינוך הדור להכרה בסגולת העם והארץ, ומתוך כך ארץ ישראל נתפסת רק כ"שטחים".⁴⁵ לאחר שנבנה הגוף של הציונות, היתה שאיפה בעם ישראל לנשמת הציונות. אך צמאון זה לא הורוה כאות – "העם רוצה לינוק מנשמת הציונות, בשל כך, אין המציאות של בניין הגוף הציוני מספקת אותו ואנו חוזים

³⁹ הקדמה לשבת הארץ: השמיטה והיובל – פסגת הקשר שבין האומה וארצה, עמ' 137.

⁴⁰ בביטוי זה, מכוון הרב לדבריו של הראי"ה קוק זצ"ל – אותם ציטט בראשית דבריו בעיתון שם: "ואם יבא אדם לחדש דברים עליונים בעסקי התשובה בזמן הזה, ואל דברת קץ המגולה ואור הישועה הזרוחה לא יביט, לא יוכל לכוין שום דבר לאמתתה של תורת אמת" (אגרות הראי"ה, ב, אגרת שעה, עמ' לז). כלומר, לפי הראי"ה קוק זצ"ל, תשובה וגאולה קשורות יחדיו, ורק מי שרואה קשר זה, תורתו היא תורת אמת. המקורות בדבר הקשר שבין הגאולה הציונית לתשובה ולתיקון בתורתו של הרב רביס הם, ונציין רק כמה מהם, ראו למשל: התורה לדורנו, בשערי הארץ, פרשת נצבים, עמ' 311-321; שם, עמ' 28-30; קמעא קמעא, שער א, פרק ז ופרק ט; צמאה נפשי, שער ה, פרק ד, עמ' 146-150; הקדמה לשבת הארץ: השמיטה והיובל – פסגת הקשר שבין האומה וארצה, עמ' 346-355.

על היחס לעובדה כי הגאולה בדורנו נעשתה על ידי אנשים הרחוקים מתורה ומצוות, ראו למשל: קמעא קמעא, שער א, פרק יג; התורה לדורנו, מעשי אבות, כרך ב, עמ' 197-202; ואשיבה: משפחה, עם וארץ, עמ' 193-200.

⁴¹ הצפּה, א' מר-חשוון תשכ"ט (גליון 10995), עמ' 7.

⁴² אלישיב רייכנר, הנני: סיפורו של הרב חיים דרוקמן, עמ' 100-108.

⁴³ אלישיב רייכנר, הנני: סיפורו של הרב חיים דרוקמן, עמ' 138.

⁴⁴ התורה לדורנו, הגלות והגאולה, פרשת בא, עמ' 153.

⁴⁵ התורה לדורנו, בארץ לא זרועה, פרשת במדבר, עמ' 68-70.

בנסיגה מרובד זה.⁴⁶ המציאות של דורנו היא שישנם קשיים במישור הלאומי, והם נובעים מהקשיים שישנם במישור המוסרי, ו"כתוצאה מכך שערכינו הלאומיים לא הושתתו בדורות האחרונים על תורה ואמונה, בקשר שורשי ואמיתי, אנו ניצבים נוכח חולשה גדולה ביחס לארץ ישראל וביחס לשאר ערכינו הלאומיים".⁴⁷ לכן, לפי הרב התשובה לכך שיש "נכונות למסור חבלי מולדת לאויבינו בנפש" היא, "להאיר באור תורה, שכן, חושך ניתן לגרש אך ורק על ידי אור!"⁴⁸

חשוב להעיר, כי לפי הרב התיקון צריך להיות לא רק על ידי הפצת אור תורה, אלא גם בפעילות יותר "גשמית" (אם ניתן לכנותה כך). כך פעל הרב נגד הנסיגות השונות מחבלי הארץ – וזאת תוך ההדגשה כי אל לפעילות זו לפגוע באחדות בין חלקי העם השונים, שכן העם והארץ קשורים יחדיו, כדברי הנביא⁴⁹ "חזק ונתחזק בעד עמנו ובעד ערי אלוקינו".⁵⁰ כמו כן, הרב הורה כי משום שהחמצנו את השעה במלחמת ששת הימים, והמדינה לא לקחה אחריות על שטחי הר הבית, יחידים שרוצים לעלות להר על פי כללי ההלכה, רשאים לעשות כן, ויש לדבר חשיבות רבה.⁵¹

זאת ועוד, לפי הרב הנסיגות הללו בתהליך הגאולה לא צריכות לרפות את ידינו. בעם ישראל קיימים זרמי עומק אדירים, שלא תמיד גלויים כלפי חוץ, והם "ימשיכו לדחוף ולקדם עד שנגיע לבנין גדול ושלם יותר. על כן, חלילה לנו להתייאש לנוכח המציאות שלפנינו, וזאת למרות הכאב הגדול שהיא יוצרת".⁵²

סיכום

ראינו כי לדעת הרב מלחמת ששת הימים פתחה הזדמנות לחיזוק הקשר בין חלקי העם השונים, ולהנחלת אור התורה גם אצל "חילונים". במלחמה זו ובתקופה שלאחריה נחשפה סגולת האומה ושאיפתה לקודש, ומתוך כך מוטלת האחריות על גדולי האומה להפיץ את התורה בקרב כל חלקי העם. דבר זה יוכל להיעשות כאשר בני תורה לא יתכנסו בד' אמותיהם, אלא יגורו גם במקומות שאינם מקומות תורה מובהקים, ובלבד שהם יודעים כי לא ייזקו בעצמם על ידי ישיבה זו. ההשפעה החיובית תוכל להיעשות רק מתוך אהבה אמיתית לכל יהודי באשר הוא, וממילא "מקרבן לתורה", ברמה כזו או אחרת.

עם זאת, למרות שהרב פעל ללא לאות להנחלת אור התורה וראה ברכה במעשה ידיו, הדבר לא הספיק, ו"הוחמצה השעה". מהחולשה המוסרית ומהחוסר בנשמת-הציונות, באה גם חולשה בערכים הלאומיים והחלו לדבר על נסיגות מהארץ, המהווה את גוף הציונות. אך אין לומר נואש,

⁴⁶ קמעא קמעא, שער א, פרק י, עמ' 126 (וראו שם בכל הפרק, עמ' 123-143).

⁴⁷ התורה לדורנו, בשערי הארץ, פרשת שופטים, עמ' 158-160.

⁴⁸ התורה לדורנו, בשערי הארץ, פרשת וזאת הברכה, עמ' 382-384. הרב הדגיש פעמים רבות כי בכל מקרה אל לפעול בקנאות או לפגוע ביהודי חלילה, גם על מנת למנוע מסירת חבלי מולדת, ראו: ואשיבה: משפחה, עם וארץ, עמ' 126-125; שם, עמ' 50-51; התורה לדורנו, בארץ לא זרועה, פרשת פנחס, עמ' 366-368, 381-390; אלישיב רייכנר, הנני: סיפורו של הרב חיים דרוקמן, עמ' 152, 185-187, 226-234.

⁴⁹ שמואל ב, י, יב

⁵⁰ ראו למשל: אלישיב רייכנר, הנני: סיפורו של הרב חיים דרוקמן, עמ' 180. להרחבה על מאבקיו של הרב בנוגע לנסיגות השונות ראו שם, החל מפרק י.

⁵¹ ואשיבה: משפחה, עם וארץ, עמ' 165.

⁵² קמעא קמעא, שער א, פרק י, עמ' 133.

אלא להיפך – לפעול עוד יותר להנחלת אורה של "תורת אמת", החושפת את נשמתה של הציונות. מתוך כך מובטחים אנו שהאור ינצח את החושך – "חזק ונתחזק בעד עמנו ובעד ערי א-לוקינו וה' יעשה הטוב בעינינו"⁵³.